

MA ÉS SZÁZ ÉV ELŐTT

A TÖRTÉNETI SZEMLÉLETNEK SOKAT gúnyolt sajátsága, hogy a múlt megítélésénél és megértésénél mindig új meg új tapasztalatokra van szüksége, aminőket különös módon a jelen, a történést körülvevő való élet szolgáltat. A történettudomány nem lévén természettudomány, a légüres tér ismeretlen fogalom benne; művelőjének abban a levegőben kell élnie, mely csak holnap lesz az ő tudományának tárgya, de már ma is nélkülözhetetlen az ő munkájánál. És mivel minden újabb jelen újabb tapasztalatokat szolgáltat, ezért — nem pedig valami relativitás érzéséből — ajánlatos időnként kinéznünk könyveink közül és megállapítanunk, nem gyarapítja-e történeti szempontjainkat a körülöttünk zajló élet, melynek egyébként csak passzív, magyarul szó szerint: szenvedő résztvevői, alany helyett tárgyai vagyunk. Nem árt tehát ilyen érdeklődéssel szöbahoznunk néhány olyan kérdést, melyet a két nagy áramlat, mai elnevezéssel diktatúra és alkotmányosság küzdelme vetett fel közéletünkben.

Alkotmányosságot mondunk, mert ezt a kifejezést használják szinte közmegegyezéssel mindazok, akik a különböző módon megfogalmazott egyeduralmi, diktatúras törekvések ellen harcolnak. A kifejezés megfelelő, mert egyként használhatják a magyar múlt konzervatív híveitől kezdve a szélső demokratáig mindazok, kik az egy ember uralmának ellenségei. Tartalmát tekintve alkotmányosság alatt rendszeren azt értik, hogy a magyar nemzet mindenkor önmagát kormányozza, s ezen önkormányzatának kifejezése évszázados, történeti alkotmánya, melynek uralmát és érvényét csak jogtalan abszolutisztikus kísérletek, idegen önkény tényei tudták néha, évezredes történetünknek csak egyes rövidebb periódusaiban megszakítani. A hangsúly tehát a nemzeti akarat kifejezésén van, s ehhez képest mutatnak rá állandóan a parlament tekintélyére, mint amelynek csorbítatlan fennállása magában véve is teljes biztosíték az egyeduralom eltávoztatására. Miként boldogult Teleki Pál gróf szellemesen mondta: minékünk magyaroknak már akkor is voltak tanácskozásaink, amikor székeink sem voltak, azaz a lovas magyaroknál is megvolt, sőt tőlük származik a nemzeti akaratnak a parlamentáris rendszerhez hasonló kiformalása, az, amit ma alkotmányosságnak nevezünk.

Ezekre rámutatva, érdekes összehasonlításra adódik alkalom. Alkotmányosság és parlamentarizmus mint legfőbb értékek emlegetésével a mai egyeduralom ellenfelei ugyanoly álláspontot foglaltak el, mint száz esztendővel ezelőtt a metternichi abszolutizmus ellen harcoló magyar nemzedék, a reformkorszak politikusai. Cél és magatartás ugyanaz volt: a nemzeti akarat biztosítása, annak érvényesítése a parlamentáris rendszer retortáin keresztül, de ezt a tartalmat az akkoriak a népképviselőt szóval fejezték ki. A negyvenes évek politikai irodalmában ezt a kifejezést találjuk, különösen a jogilag képzett íróknál, így az ú. n. doktrinéroknál, akiknek köszönhető tudvalevőleg

a magyar parlamentarizmus egész mechanizmusának elgondolása és kiképzése. Az 1848 áprilisi törvények is ragaszkodnak ehhez a kifejezéshez: az V. törvénycikk „az országgyűlési követeknek népképviselőt alapján“ választásáról szól.

Vájjon mi az értelme annak, hogy az alkotmányosság mai hívei nem használják a népképviselőt kifejezést, holott a parlamenti alkotmány értelme szerintük sem egyéb, mint amit az 1848: V. törvénycikk címében mondott, s amely törvénycikk ma is érvényben van, bár a benne körülírt választójog azóta több új törvényben más szabályozást nyert? Ezt a kérdést felvetve, úgy vélem, bizonyos korrelációt lehet felismernünk a jelen és a száz év előtti múlt között, ami viszont mindkét korszak szellemiségének közelebbi megismeréséhez fog segíteni bennünket.

AZZAL MA MÁR TISZTÁBAN VAGYUNK, hogy a negyvennyolcas törvényhozás a népképviselői alapot hangoztatva valójában igen szűkkörű választói jogra helyezte a parlamentet. Bizonyos, hogy a választójognak ez a korlátozása nem nagyon tetszett éppen azoknak, akik a parlamenti kormányrendszemek tudósai és Magyarországon közvetítői voltak, de ez nem akadályozta őket az áprilisi alkotmány lelkes elfogadásában és szolgálatában. Mert ők, akik az angol és francia parlamentáris életet töviről-hegyire ismerték, hírlapokból, személyes érintkezésből, akik szinte benne éltek a nyugati demokráciák minden hullámlásában, azzal is tisztában voltak, hogy a parlament még népképviselői alapon sem egyetlen eszköze a nemzeti akarat kinyilvánításának és végrehajtásának. Amint ezt a kitűnő képzettségű Szalay László, a későbbi nagy történetíró, többször is világosan kifejezte, így 1847 elején, amikor a francia „alkotmányosság“ híres képviselőjének, Royer-Collardnak szavait idézte: „A főhatalom hajdanában egymaga s korlátlanul állott a centrumban, de a körnek számos pontjain korlátozva volt, másoknak is lévén benne részök. Jelenleg korlátozva van a centrumban, de másutt mindenütt egymaga áll s korlátlanul. Ebben ellenmondás is, veszedelem is rejlik. A rend s a szabadság meggyökereztetésére szükséges, hogy a hatalom mindenütt feltételezve legyen s körülírva.“ A francia államférfiú valóban eltalálta a régebbi abszolút királyság és az akkori parlamentarizmus dialektikus ellentétjét: a Bourbonoknak abszolút hatalmuk volt a központban, udvarukban, a bürokráciában, had- és pénzügyben, diplomáciában, de a központi hatalmat vidéki autonómiák egész sora korlátozta a nemzetre való kihatásában; viszont a polgárkirályság parlamenti kormánya felelős volt a népképviselői parlamentnek, de a vidéki autonómiák tökéletes megszüntetésével azon körben, melyre nézve meg tudta magának szerezni a parlament beleegyezését, már szinte abszolutisztikus módon kormányozhatta a nemzeteket... Szalay László francia kollégájához csatlakozva világosan felismerte a parlamenti abszolutizmus, — ma etatizmusnak is mondhatnák, — nagy veszedelmét, s Royer-Collard szavaihoz hozzáteszi: „Ez annyit jelent, hogy a pusztá országgyűlési képviselőt egymaga még nem elégséges a nemzet érdekeinek biztosítására; és hogy nem elégséges, azt különösen nekünk illik kiemelnünk, kik az alkotmányos központosítást elsőként sürgettük e hazában, de kik ezt mindig életrevaló községi rendszer alapján akartuk felépíteni, mint ezt jelenleg, lecsillapodván az első ingerültség, mindenki fogja bevallani, ha korábbi táborozásainkra visszatekint.“ Csakugyan tudjuk, hogy Eötvös József nemzetiségi és kulturális elképzelésének főfeltétele a kisebb vidéki közösségek minél szabadabb és intenzívebb élete volt, de ők a községi módszeren kívül más egyéb biztosítékot is követeltek a parlament egészséges funkcionálására. Így ismét Szalay László: „Ismétlem, a pusztá országgyűlési képviselőtlen feneklő felelős kormányforma egymaga nem elégséges a közügyek

biztosítására. Én Franciaország választási rendszerét nem tartom a lehető legtokételesebbnek, de ezen rendszer mellett is, — minthogy Franciaország egyúttal birtokában van a jurynek, mely által a nemzet tagjai közvetlenül járnak el az igazságszolgáltatásban, s bírja a szabadsajtót, a nemzet összes értelmi erejének ezen hű képviselőjét — ezen rendszer mellett is« Szalay biztosítva látja az ország alkotmányos érdekeit, mert szerinte a központ, kormány és parlament hibáit a községi rendszer fennállása mellett a szabadságjogok is elegendőképpen paralizálhatják.

A szabadságjogokról, szélesebb értelemben véve az emberi jogokról is érdemes Szalay Lászlót meghallgatnunk, akinek nagy tudománya — a magyar természethez híven — mindenkor harmóniában volt józan, mértékletes, emberies gondolkodásával, ő még jól ismerte az emberi jogoknak a természetjoggal való kapcsolatát, ha minden papirosízű filozófiát elutasított is magától: a társadalmi szerződés útján való államalkotást, Rousseau és Fichte értelmében, valamint az akkori német liberális tudósok természet jogi (akkor észjognak is mondták) elméleteit. Ez utóbbiakról így nyilatkozik: „Olyatén természetjogot, minőt német szomszédaink — de rosszul fejeztem ki magamat, s látom, hogy Zrínyi szavaival kell élnem, — minőt „a németek, nem szomszédainkat értem, hanem az imperiumbelieket“, hoztak be iskoláikba, hol tételről-tételre szerkesztetik együvé, előlegesen, vagy szabadelvű, vagy poshadt elvek nyomán, aszerint, mint a vegyülék megrendeltetett, a státus, s hol aztán az axiómák és corollariumok segédével összefércelt teoriára rászégeztetik a konkrét álladalom, mint feszületre a test, — illetén természetjogot mi is kissé pogány ideológiának tartunk.“ A lélektelen konstrukciókat és az akkor már jelentkező materialisztikus elveket elutasítva kiált fel Szalay: „Az ember csodálkozik, hogy mernek ily nézetek Isten szabad ege alatt nyilvánulni, hogy állíthatni fel oly rendszert, melynek alapelve Isten fuvallatát kitörölni az ember leikéből!“ „Az, ki nem tud semmit emberjogokról, az a jog öseszméjét tagadja“, ami pedig Szalay szerint „balga felfogás, vagy a legpogányabb materialismus.“ És ez az igazi, első nemzedékben liberális államférfiú nem habozik kimondani: „Isten szelleme lebeg vala a vizek felett, — ezt olvassuk a genezisben a teremtés előtti időszakról; s ez annyit is jelent: hogy a jog eszméje előbbvaló a pozitív törvények feletti okoskodás eredményének, mellyel azt számosán vajmi örömet azonosítani szeretnék.“¹

AZ ALKOTMÁNYOSSÁGNAK A PARLAMENT tekintélyére és zavartalan funkcionálására korlátozása hatással lehet a törvény és jog Szalaytól oly lényegesnek tartott kapcsolatára is. A parlament feladata tényleg a törvényhozás, s ameddig a parlamenti kormányzás sértetlenül, közjogi formában fennáll, addig az egyénnek nincs más dolga, mint a törvényeket tudomásul venni és azok szerint rendezni be életét. De már Szalay ismerete és lehetősége tartotta a jog eszméjének összeütközését a pozitív törvényekkel. Igaz, hogy ilyen összeütközés esetén a jog eszméje, melyet Szalay Isten fuvallatának tart, elégtételt kaphat és végül is győzedelmeskedhet azon az egyszerű módon, hogy a rossz törvényt a parlament jóra változtatja, de evidens, hogy ilyen tévelygés, foldozás, jóvátétel nem elégítheti ki azt az államférfiút, aki a törvényben tényleg Isten fuvallatát akarja látni, s ennél fogva megköveteli, hogy a pozitív törvény tekintetbe vegye a jogeszmét s vele együtt a természetjogot, az emberi jogok kútforrását. Nem elégítheti ki rossz törvények hatályon kívül helyezése, nem nyugodhatok bele, hogy a rosszul gombolt kabátot folyvást kigombolják és újra begombolják; éppen az

¹ Szalay László, Publicistai dolgozatok, Pest 1847, 2, 241—42. és 70—71.1.

államéletről táplált magasztos nézetei következtében azt kell kívánnia, hogy ilyen hibák eleve elkerültesse, azaz a parlament ne hozzon a jogeszmével ellenkező oly pozitív törvényeket, melyeket utóbb szégyenkezve meg kell változtatnia. A kérdés tehát abban áll: milyen viszonyok között, milyen eszközökkel biztosítható a parlamentnek mint népképviselőnek, s mint a nemzeti hatalom tulajdonképeni letéteményesének természetjogilag és magasabb erkölcsi szempontból is kifogástalan működése?

Szalay László példáján láttuk, hogy a reformkor klasszikus gondolkodói ismerték e problémát és annak centrális fontosságát. Azt már nem szükséges előadnom, hogy az utánuk következő generáció nem sokat törődött vele, s azóta a mai napig nem volt divat azzal foglalkozni, hogy az államélet működése mennyiben felel meg ezeknek a magasabb követelményeknek. Közismert a hatvanhetes berendezés szülőinek, Deáknak, Eötvösnek és társainak még nem tisztán politikailag, de erkölcsileg is meghatározott gondolkodása, de az is, hogy a későbbi nemzedékekben ez utóbbi elem mindinkább háttérbe szorult. Tisza Kálmánnál az „Isteni fuvallat” átengedte a teret a politikának, s a főkérdés az volt, minő törvényekkel s a törvények megszavazása érdekében a parlament minő összeállításával lehet az országot célszerűen kormányozni. Fiáról, Tisza István grófról tudjuk, hogy ő a legmagasabb erkölcsi követelményeket is szem előtt tartotta, de atyai örökségként a központnak, a parlamentnek döntő fontosságát vallotta s a reformot egyelőre az országgyűlés funkcionálására korlátozta. A helyzet ebben a tekintetben alig változott a világháború óta, mert ámbár a kormányzat és az őt támogató társadalom felvette elmaradhatatlan jelzőként a „keresztény” nevet, de nem vette tudomásul, hogy nem az megy be a mennyek országába, aki azt mondja, hogy „Uram, uram”. Állami és nemzeti életünknek továbbra is egyetlen gócpontja volt a parlament, s innen érthető, hogy most is, új mozgalmak előjeleként, kizárólag a parlamenti mechanizmussal összefüggő jelenségek figyelhetők meg: pártkeretek közti sürgés-forgás, pártkeretek bővítése, a politikusoknak mint felbolygatott hangyabolyoknak lótásafutása jobb pozíciók felé, mintha a nemzeti élet bajait szabályszerint létrehozott törvényekkel végkép meg lehetne gyógyítani. Törvénytárunknak 1867 utáni, hosszú sort alkotó kötetei csupa szabályos törvényt tartalmaznak, melyeket forma szerint jog- és törvényszerű országgyűlések az uralkodói hatalommal egyetértve hoztak létre, tehát az „alkotmányosság” szempontjait mindig tekintetbe vettük, — ennek dacára minden nyílt szemű szemlélő számára kétségtelen, hogy bajaink folyton szaporodtak és az előző korszakoktól örökölt nagy nehézségeink nem oldattak meg. Valami hiányzott, az alkotmányosságon és a parlament zavartalan funkcionáláson túl; sőt az idézett száz esztendő előtti szövegekből azt is tudjuk már, hogy nem valami, hanem igen sok szükséges dolog hiányzott. Itt ezen hiányokra legyen szabad még egész röviden három különböző szempontból rámutatnom.

AZ EGYIK A MAGASABB, LELKI, erkölcsi kapcsolatok szempontjai. Innen nézve nemcsak a negatívum világos, az, hogy a törvény nem feltétlenül tiszta kifejezése az erkölcsi rendnek, sőt éppen ellenkezőleg gyakorta, a jogpozitivizmus szellemében, számba sem hajlandó venni az erkölcsi követelményeket. Mélyebb és önzetlenebb gondolkodással nemcsak rá tudnánk mutatni az elkövetett hibákra, de az utat is ki tudjuk jelölni magunknak, melyen járva ily hibáktól mentesek maradhatunk. És itt nincs más támogatónk, mint amit Szalay László Isten fuvallatának nevezett, ő még akkor, az első liberális nemzedékben, jól ismerte az erkölcsi hátterét a liberális szabadságességnek, s tisztában volt azzal, hogy azoknak ősi, elzárhatatlan kútfeje a keresztény vallásoktól is elismert természetjog, amelyről azonban a

későbbi nemzedékek a terjedő materializmus és jogpozitivizmus hatására gyorsan megfélemedtek. Amire ma, legelső sorban, legégetőbben szükségünk van, az a visszatérés a természetjog alapelveihez és azoknak mint minden törvényhozási munka legfőbb irányítójának elismerése. Azaz a rosszul fel-fogott, magasabb tartalmától megfosztott szabadságézmék helyett újra meg kell konstruálnunk azokat, visszatérve örök forrásukhoz. Szerencsére ezt a munkát már nem magunknak kell elvégeznünk, készen kapjuk nagy emberi szellemektől, a római sztoikusokon kezdve Aquinói Szent Tamáson át sok modern államférfiúig, de legnagyobb tekintéllyel készült megfogalmazását XII. Pius pápa beszédeiben találjuk meg. Ő jellemezte 1942 karácsonyi beszédében az elkerülendő utat, a „jogi pozitivizmust, amely a pusztán emberi törvényalkotásnak megtévesztő felségjogot tulajdonít és egyengeti az utat a törvénynek az erkölcstől való végzetes elszakadásához“ Ő vezette rá ezt megelőző, 1942 karácsonyi beszédében a világ figyelmét a természetjogra, mely „kitörölhetetlen jegyekkel az emberek szívébe van írva“ és óhajtotta, hogy az bár tudatosulna az emberek értelmében és szívében, s így „minden nép közvéleményének egyöntetű követelésévé válna“, melyet „senki se merészljen többé kétségbevonni, vagy kötelező erejét meggyengíteni“. A természetjog törvényei a pápa szerint is az állam felett állanak és az állam kötelessége azokat tiszteletben tartani, mert a természeti törvény Isten szent és sérthetetlen törvénye.¹

Kétezer év óta az emberfaj története teli van borzalmakkal és szörnyűségekkel, teli van a nagy többség állandó szenvedésével, de a viruló élet megszakítatlan láncolata azt is mutatja, hogy egyszersmind teli van jóssággal, szeretettel, a Jóval is. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez utóbbiak csak akkor mutatkoznak meg, amikor az emberek hajlandók a természetjog utasításainak engedelmeskedni. Magánéletükben könnyebb ez, mint állami közösségeikben, melyek a természetjognak nemzetközi követeléseit soha sem akarták elismerni saját érdekeik rovására. Innen van, hogy a történet folyamán megisméltődtek az új meg új kísérletek a természetjognak megfelelő állami és társadalmi rend létrehozására, de mindenkor előbb-utóbb elposványodtak vagy vérbefúltak. Az ókeresztényeknek evangéliumi szeretettől vezetett együttélése után a középkori keresztény univerzalizmus tett nagy erőfeszítéseket, majd az egység szétrobbanása után vallásilag meghatározott gondolkodású katolikus és protestáns egyeduralkodók próbálkoztak a nagy tömegek felemelésével, s utánuk a XVIII. század nagy felvilágosodott, racionalista uralkodói. A természetjog alapján készültek az északamerikai és francia forradalmi szabadságjogok, az utóbbiak vérbefuladtával a liberális demokrácia tett újabb kísérletet, mely materializmusba és formalizmusba süllyedve végső fokon az első világháborúban dőlt össze. Tudjuk, a kereszténység eszméivel is sokan próbálkoztak; ezeket a kísérleteket jellemezte könyörtelen nyíltsággal XII. Pius pápa 1941 karácsonyán: „Az emberek csináltak egy kereszténységet a saját képükre; csináltak egy olyan új bálványt, amely nem képes megmenteni, sőt nem is iszonyodik a testi vágyak szenvedélyeitől, az arany és ezüst mohó kívánásától, bálványt, mely elbűvöli a szemet és büszkévé teszi az életet. Csináltak vallást lélek nélkül és új lelket vallás nélkül; egy halott kereszténység álarca ez Krisztus szelleme nélkül. És proklamálják, hogy a kereszténység csődöt mondott.“

Nem, a kereszténység valóban nem mondott csődöt, a természetjog sem, amiből az emberi jogok következnek; de csődöt mondtak az emberek és rendszereik. Ezen azonban nincs sok csodálkoznivaló. Emberi voltunk-

¹ Az 1941. karácsonyi beszédek I. Jánosi József S. J. cikkében, Magyar Szemle XLII. 57. 1., az 1942-es Galla Ferenc fordításában, az Actio CathoUca kiadásában, Budapest, 1943.

bói következik, hogy mindegyre csődöt mondunk, ez földi részünk, de az isteni rész, mely bennünk van» mindig újra kezdeti velünk a munkát, míg egyszer talán jobban, sokkal jobban sikerül, mint ezideig. Most megint egy „újrend“ a feladatunk.

A MÁSODIK MOMENTUM ÉPEN AZ EMBERI jogokkal függ össze. Kétségtelen, hogy ezeknek proklamálása és elismerése egy alkotmányos országban a parlament feladata, s arról sem igen lehet vita, minő szabadságok illelnek meg minden embert kivétel nélkül a természetjog alapján. A nehézség nem is e jogok enumerálásában vagy törvényes kimondásában rejlik, hiszen a múlt század nacionalista államai kivétel nélkül alaptörvényüknek tekintették az emberi jogok deklarációját. Az igazi nehézségekre csak a történelem tanított meg, azon tapasztalattal, mely szerint könnyű kimondani a szabadságjogokat, de nehéz azokat hosszabb időn át fenntartani. A múlt század második felében világ gazdasággá kitérő kapitalizmus és az imperializmusra törekvő nacionalizmus korában a szabadságjogok nagy része papirossá fakult a nemzeti társadalmak széles rétegeinek kárára, s kiderült, hogy a parlamentektől szabály szerint létrehozott törvények nem tudják többé szavatolni és ellenőrizni az emberi szabadságok érvényét. Különösen nem az európai kontinensen, ahol a parlamentáris rendszer gyakran csak átültetett, üvegházi növény volt, s ahol kivüle semmi más lényegesebb garanciája nem volt az emberekkel való egyenlő bánásmódnak, mely pedig minden emberi jog fennállásának sine qua non-ja. Csak egy ilyen garanciára utalunk itt, a Szalaytól is említett községi rendszerre, mely száz év előtt a magyar politikai életnek nagy problémája volt, nem utolsó sorban az észak-amerikai példára. Az akkori művelt világnak állandó olvasmánya volt Alexis de Tocqueville nagy munkája az amerikai demokráciáról, minden nyelvre lefordították, magyarra is, az első liberális nemzedék belőle ismerte meg a községi önkormányzat végtelen fontosságát, államépítő és emberi szabadságot fenntartó szerepét az Egyesült-Államokban. Tocqueville szerint „a községben lakozik a szabad népek ereje“. A községi intézmények olyanok a szabadság számára, mint az elemi iskolák a műveltségnek: azok adják a nép elé, szoktatják hozzá használatához és békés birtokához.“ Az Angliából kivándorolt puritánok egyenjogú polgárok közösségét és annak uralmát valósították meg az ő városaikban, s ezt a szellemet ismerte meg Európa a függetlenségi nyilatkozatból, de csak Tocqueville könyvéből tudta meg, hogy a közmondásos amerikai szabadságot mindenkor azoknak a kis községi önkormányzatoknak ezrei s azoknak törhetetlen szelleme tartotta fenn. Az már nem a reformnemzedék hibája volt, hogy a 48-beli hirtelen átalakulás után a hatvanhetes berendezés nem tudott megbirkózni a községek szabad emberi életre nevelésének feladatával, s hogy ez a kérdés mai napig csaknagynéha, különök részéről merült fel a nemzeti problémák között.

Pedig ma már kétségtelen, hogy az emberi jogok újabb, törvény szavaival való kijelentése semmiképpen sem lehet elégséges biztosíték azok megvalósítására. Az emberek nem maradhatnak szabadok, ha szabadságukkal nem törődnek, s nem őrizhetik meg szabadságaikat, ha azokat saját kis körükben nem tudják alkalmazni. A központból is megvalósítható intézkedések bizonyára lényegesek, így a törvény előtti egyenlőségnek olyan rigorózus gyakorlata, amilyent a pápa 1942 karácsonján érdemesnek tartott pontokba foglalni, így továbbá az állami cselekményeknek a sajtó és nyilvánosság ellenőrzése alá helyezése, — mindez azonban csak felépítmény, melynek ha nem lesz meg az alapja a széles tömegek öntudatában, akkor az eredmény megint csak ugyanolyan csőd lehet, mint a korábbi kísérleteknél. Ebből a szempontból a kis körökben való önkormányzatra tanítás és annak megszerettetése

a legfontosabb nemzeti feladatok közé tartozik; s mint ilyen elsőbbséggel bír minden más társadalmi és gazdasági feladat előtt. Csak mint közérthető példát említem: a szövetkezeti elv, mely gazdasági téren öntevékenységre és szervezkedésre szoktatja a községeket, legelső sorban ebből a szempontból értékes, minélfogva a nemzeti életre hasznosabb az olyan szövetkezet, melyet a kisemberek alulról építettek fel, de még nem működik valami nagy gazdasági eredménnyel, semmint a gazdasági sikerek és győzelmek sorozatát felmutató, de felülről létrehozott, szövetkezetként szereplő, de állami vagy kapitalista intézmény.

A HARMADIK LÉNYEGES KÉRDÉS a manapság amúgy is legtöbbet emlegetett parlamentarizmus. Itt hasonlóképpen vissza kellene térni a reformkorszak hagyományaihoz; elsősorban a népképviseltekhez, azaz a nép akaratának lehetőség szerint hű megállapításához. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az utóbbi 70—80 esztendőben a magyar demokráciának minden baja abból származott, hogy csak parlamenti demokrácia volt s mögötte nem állott az egész társadalom demokratikus meggyőződése. A retorika demokratikus volt a sajtóban, publicisztikában és parlamentben, de az egésznek szelleme már csak azért sem lehetett demokratikus, mert a külön fejlődésű és eredetű társadalmi osztályok még távolról sem egyesültek ugyanazon szellemben. Amit Szalay László 1847-ben követelt: „törekedjetelek férfiasán nemzeti egység, jogegység, törvénykezési egység és közigazgatási egység felé“, a gondolat és érzelem mélyeiben máig sem valósult meg, s megvalósulásának egyetlen lehetősége az emberi jogok és azok kölcsönös gyakorlására való tanítás, a demokráciára való nevelés. Ami alatt éppenséggel nem azt akarom érteni, hogy a demokráciára való nevelés tartamára megmerevítették a nemzeti élet, hiszen a hosszú előzetes neveléstől már rég elkéstünk, s a reformokat úgy, mint éppen száz év előtt, rendszeres nevelés nélkül kell majd életbeléptetni. De a demokráciára nevelésnek sok eszköze van, amellyel még nem igen foglalkoztak nálunk; így bizonyos iskolai reform, mellyel épp úgy, mint a népképviselő részleteivel ez általános elmefuttatás kereteiben most nem foglalkozhatom.

Céлом e kis elmélkedésben nem volt egyéb, mint valamikor Szalay Lászlóé, aki kortársai elé ezt a feladatot állította: „Tisztítsátok, mennyire csak erőtökből telik, az eszméket; állítsátok talpra azt, melyet fejére ültettek; emeljétek fel azt, melyet gyomorra fektettek; megmenteni az országot az eszmezavartól, melyben mindig mélyebbre sülyed. Most a legellenkezőbb intézkedések pártoltatnak ugyanazon egyének által, azonagy órában hirdeti azonagy száz a magát municípiumnak mondó feudalizmus cafrangjait, s a fejenkinti szavazatjogot, mintha testvérekről vagy éppen ikekről szólana“. Vájjon mit szólana Szalay László a mai eszmezavarhoz! Pedig megzavart fejektől senki sem remélheti az államéletben az itt ismertetett erkölcsi célok új megbecsülését, sem tényleges megvalósítását.

SZEKFŰ GYULA